

Kulturhistorisk inventering

SVARTNÄS KYRKOÅRD

Bilaga 1, Kulturhistoriskt värde

Omslag: Några av de mest kulturhistoriskt värdefulla gravanordningarna i Svartnäs ligger precis vid ingången till kyrkogården, med utsikt över Dammen.

ATT VÄRDERA EN KYRKOGRÅRD

Gravvårdar kan återspegla berättelser om det förflutna, om människor och livsöden, om bygden, dess samhällsstruktur och näringsfång. De är tillgängliga och kan utgöra pedagogiska verktyg i berättelsen om samhällets och socknens historia.

Syftet med att värdera en kyrkogård och dess gravvårdar efter kulturhistoriska parametrar är att fastställa ifall, och på vilket sätt, kyrkogården och gravvårdarna är kulturhistoriskt värdefulla. Resultatet av den kulturhistoriska inventeringen kan användas som underlag för beslut om hur begravningsplatsen ska bevaras, utvecklas och användas.

Dalarnas museum studerar elva olika egenskaper vid kulturhistorisk värdering av gravvårdar. Gravvårdar som bär en eller flera av egenskaperna tillskrivs *högt* eller *mycket högt* kulturhistoriskt värde. Egenskaperna är:

- Del av utpekad områdeskaraktär
- Gårdsnamn
- Inskription
- Lokal företeelse
- Lokal historia
- Material och hantverk
- Ovanlig
- Personhistoria
- Särskilda kvaliteter
- Tidiga gravvårdar
- Titel

Gravvårdsinventeringen omfattar alla gravvårdar på kyrkogården, oavsett när de är tillkomna.

Varje gravvård bedöms individuellt och i relation till sin kontext på kyrkogården samt till dess historik. Gravvårdar med en enda av egenskaperna kan således tillskrivas mycket högt värde, samtidigt som gravvårdar med flera av egenskaperna kan tillskrivas högt kulturhistoriskt värde. Värderingsmodellen bör inte likställas med ett poängsystem där ett större antal uppfyllda kriterier automatiskt ger en högre värdering. I denna bilaga finns gravvårdsblanketter gällande de gravvårdar som tillskrivits högt eller mycket högt kulturhistoriskt värde. Gravvårdsblanketterna redovisar uppfyllda kriterier och eventuella noteringar gällande respektive gravvård.

Denna värderingsmodell har sin grund i *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar*, Centrala gravvårdskommittén, 2007 och *Mall för kyrkogårdsinventering*, Länsstyrelsen i Dalarna, 2011. Värderingsmodellen har också justerats utifrån de erfarenheter som Dalarnas museum har byggt upp inom kulturhistorisk kyrkogårdsinventering sedan 2013. Nedan följer en beskrivning av de elva kulturhistoriska egenskaperna som studeras vid inventering och värdering av gravvårdar.

Gravvården C 38 över Torp A.J. Eriksson och hustrun Johanna är en gravvård med ett gårdsnamn. På Svartnäs kyrkogård förekommer inte överdrivet många gårdsnamn. På andra kyrkogårdar i Dalarna kan vara väldigt vanligt.

Del av utpekad områdeskaraktär

Gravvårdarnas skala, form, material och placering skapar silhuetter, linjer och rum på kyrkogården. En gravvård samverkar tillsammans med andra gravvårdar, kvartersindelning, gångar och vegetation till olika områdeskaraktärer på kyrkogården. Karaktären kan vara resultat av lång kontinuitet, av nöd eller av arkitektoniska ambitioner och den kan vara mer eller mindre färgad av tidens rådande kyrkogårdsideal. Kyrkogårdens olika karaktärer behandlas i rapporten.

Gravvårdar som tillskrivs denna egenskap står i områden som präglar delar av kyrkogården. Tillsammans är de av betydelse för helheten, men inte nödvändigtvis i sin enskildhet.

Gårdsnamn

Med gårdsnamn menas det namn som står före förnamnet, exempelvis Grudd Anders. Gårdsnamnen kan vara lokala eller allmänt förekommande. Vissa gårdsnamn säger något om gårdens läge eller utveckling, så som Backens eller Nygårds. En del gårdsnamn har bildats utifrån gårdens näringar så som Svarvar eller Snickar. Genom gårdsnamnen kan gravvårdar alltså knytas till gårdar och näringar.

Under 1900-talets första hälft kom en rad förordningar gällande personnamn och 1963 infördes en ny namnlag, vilket bidragit till ett allmänt

Grav n:r A 22 är rest över skogsarbetaren Birger Thunberg och hustrun Otilia. Gravvården med sin titel berättar om skogsbruket i Svartnäs, som är ett av tre viktiga kulturhistoriska sammanhang för bygden. Gravvården har därför egenskapen Lokal historia.

minskat användande av gårdsnamn. Trots detta är gårdsnamnstraditionen, i vissa bygder, fortfarande levande och en viktig byggsten i sociala identiteter. Bruket av gårdsnamn på gravvårdar är och har varit olika frekvent förekommande runtom i Dalarna.

Inskription

Egenskapen omfattar gravvårdar med inskriptioner som berättar något om den avlidne, exempelvis vilka som rest gravvården eller dikter och hänvisningar till psalmnummer. Likaså anonyma gravvårdar med inskriptionen ”MOR” eller ”FAR” som tillkom under 1900-talets första hälft. De senare finns, nästan uteslutande, i de allmänna varven och representerar det lägre samhällsskiktet som sällan omskrivits historiskt.

Lokal historia

Gravvårdar som relaterar till specifika händelser eller skeenden som berört socknen, exempelvis gravvårdar över större dödsolyckor eller epidemier som drabbat bygden speglar lokal historia.

Gravvårdar som relaterar till platsens kulturhistoriska sammanhang, till exempel särskilt betydande näringsliv eller hantverkstraditioner, är av kulturhistoriskt värde. De kulturhistoriska sammanhangen, eller berättelserna, är ett sätt att peka ut kärnan i socknens historia – vad som gjort platsen

Gravvården A 44 har de värdefulla egenskaperna titel, material och hantverk, inskription, personhistoria, särskilda kvaliteter, tidig gravvård och lokal historia. Bruksbokhållaren Achates Norrmén kan berätta om det kulturhistoriska sammanhanget bruksepoken, och gjutjärnskorset är troligen gjutet på bruket. Achates Norrmén var även känd som insektsamlare, och dog ung när han drunknade i bruksdammen.

till vad den är i dag och vad som i vissa fall skiljer den från andra platser i Dalarna.

Skogsfinnarna, bruksepoken och skogsbruket tillhör Svartnäs kulturhistoriska sammanhang. Förekommande gravvårdar med exempelvis titlar som har koppling till sammanhangen bedöms därför som kulturhistoriskt värdefulla.

Material och hantverk

Bruket av träkors och gravbrädor har varit mycket vanligt genom århundraden. Trä var det allra vanligaste materialet i gravvårdar till och med 1800-talet. Mer beständiga material som sten och järn var kostsamt och få förunnat. I och med 1900-talets allmänt ökade välstånd blev gravvårdar av sten vanligast och användningen av trä i gravvårdar reducerades till de allmänna varven.

Gravvårdar och omgärdningar av smidesjärn eller gjutjärn speglar lokal råvarutillgång, hantverkstradition och tidig industrihistoria, framför allt från tiden före 1900-talet. Gravvårdar av järn är ofta, till skillnad från gravvårdar av trä, av hög ålder.

Lokala material och lokalt hantverk i gravvårdar kan bidra till ökad förståelse för traktens eller närområdets råvarutillgångar, hantverkstraditioner, näringsgrenar eller särskilda gravvårdstillverkarens uppfinningsrikedom. Dessa gravvårdar hjälper oss placera kyrkogården i ett lokalt sammanhang. Lokalt material och hantverk är viktigt för lokala identiteter. Det kan berätta om kända eller okända utövare och inte minst om materialet och hantverket i sig.

Lokala stensorter i Dalarna är till exempel porfyr och garbergsgranit

från Älvdalen, kalksten från Rättvik och Boda, sandsten från Orsa, lokala graniter som grå Igelbergsgranit och blå granit från Leksand, röd granit från Sollerön och svart granit från Mockfjärd. De har använts nära respektive utvinningsplats, men även runt om i Dalarna.

Sand- eller grusgravar var mycket vanliga från 1800-talets senare del och ett stycke in på 1900-talet. De har i ursprungligt utförande huggna kantstenar kring en bädd av sand eller grus som på sina håll mönsterkrattas traditionsenligt. Sand- och grusgravar är ibland bevarade i sin helhet, ibland mer fragmentariskt med gräsbelagd grusbädd, ofta med delvis bortplockad stenram.

Ovanlig

Utifrån den kunskap som Dalarnas museum idag har om gravvårdar kan vi endast anta vad som är unikt i Dalarna. Däremot är det möjligt att bedöma vad som är en ovanlig gravvård på en viss kyrkogård eller i ett visst geografiskt område. Gravvårdar som, till form eller material, uppenbart avviker från resterande gravvårdar på kyrkogården eller i närområdet idag kan tillskrivas kulturhistoriskt värde.

Personhistoria

Personhistoriskt värdefulla gravvårdar utgör viloplats för en person som tillhör det kollektiva minnet eller historieskrivningen. Det kan röra sig om starka personligheter, personer som bidragit till samhällsutveckling eller kulturlivet. Inom den personhistoriska parametern är det viktigt att inte glömma bort kvinnor, barn eller andra personer och grupper som hittills varit mindre synliga i historieskrivningen.

Grav n:r A 36 är personhistoriskt värdefull genom Hulda Hansson, som var känd som sierska. Hon spådde genom att smälta i bly.

Särskilda kvaliteter

Gravvårdar med omsorgsfull utformning och bearbetning kan ha starka konstnärliga uttryck och/eller hantverksmässiga kvaliteter. Upphovsmanen kan vara en konstnär eller hantverkare av lokal eller nationell betydelse. Det kan röra sig om gravvårdar av exklusiva material, med påkostade arbeten, bildkonstmotiv, karaktäristiska typsnitt, infällda material eller ornament – såväl som förhållandevis enkla gravvårdar uppförda utifrån en estetisk grundtanke där form, material, bearbetning och typsnitt samverkar till en sammanhållen helhet.

Tidiga gravvårdar

De flesta av Dalarnas kyrkogårdar är månghundraåriga, men gravvårdsbestånden är sällan av samma höga ålder eftersom omläggningar med borttagande av äldre gravvårdar varit mycket vanliga kring sekelskiftet 1900. Enstaka kyrkogårdar är nyanlagda vid samma tid och har vanligtvis undgått senare omläggningar.

Åldersegenskapen står i relation till tiden för kyrkogårdens anläggande eller desto vanligare till tiden för omfattande omläggningar och utvidgningar av kyrkogården. De tidiga gravvårdarna, det vill säga gravvårdar som rests kort efter genomförda omläggningar eller nyanläggningar, ger möjlighet att utläsa kyrkogårdens omskapande eller tillblivelse.

Svartnäs kyrkogård utvidgades till sin nuvarande form år 1932. Gravvårdar som är från 1935 eller innan är i sammanhanget tidiga och tillhör kyrkogårdens omskapande.

Titel

Gravvårdar med titlar berättar om socknens näringsfång, yrken och samhällsstruktur. Genom att sätta samman titlar med andra parametrar som utseende, material och storlekar på gravvårdar ges inblick i vilka levnadsvillkor som varit rådande inom olika yrkesgrupper på platsen historiskt.

Grav n:r A 11 har egenskaperna särskilda kvaliteter, titel och inskription. Ett av de bärande värdena i gravvårdens särskilda kvaliteter är den omsorgsfullt bearbetade texten i frakturstil, som täcker stora delar av obeliskens framsida. Utöver detta är gravvården påfallande högre för Svartnäs, och har en stringent obeliskform.

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

E-adress

info@dalarnasmuseum.se

Telefon, växel

023-666 55 00

